

III. ЗАСТОСУВАННЯ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

УДК 343.851

DOI 10.32755/sjcriminal.2019.02.064

Боднар І. В.,

кандидат юридичних наук,

начальник кафедри тактико-спеціальної підготовки,

Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна;

Снітко М. Є.,

слухач 361-ої навчальної групи,

Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна

ЕЛЕМЕНТИ РЕЖИМУ ВИКОНАННЯ ТА ВІДБУВАННЯ ПОКАРАНЬ ЯК СКЛАДОВІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ЗАСУДЖЕНИХ ТА ПЕРСОНАЛУ УСТАНОВ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ

У статті розглянуто елементи режиму виконання та відбування покарання як складові безпеки в установах виконання покарань. Надано визначення ізоляції засуджених. Підкреслено значення роздільного тримання різних категорій засуджених. Визначено мету та завдання нагляду за засудженими. Виокремлено основні недоліки, які негативно позначаються на забезпеченні безпеки засуджених та персоналу.

Ключові слова: безпека, засуджений, установа виконання покарань, режим, ізольоване тримання, нагляд, персонал установ виконання покарань.

Постановка проблеми. Режим як комплексна соціально-правова категорія та правовий інститут є виразником суттєвості кримінального покарання, визначає порядок та умови його відбування, яке до сьогодні залишається одним з головних та ефективних засобів боротьби із вчиненням тяжких та особливо тяжких злочинів, пенітенціарною та постпенітенціарною злочинністю. Саме останні види злочинності знаходять своє розповсюдження останнім часом в Україні. Досліджуючи пенітенціарну злочинність, слід зазначити, що лише за останній рік кількість вчинених злочинів у виправних колоніях або під час виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі значно зросла і набула загрозливо небезпечних виявів, що проявляється у нападі засуджених на працівників правоохоронних органів, які намагаються або змушувати їх виконувати вимоги режиму виконання та відбування

покарання, або припинити свої протиправні дії. Саме тому дослідження такого інституту кримінально-виконавчого права, як режим виконання та відбування покарання, є доволі актуальним на сучасному етапі розвитку кримінально-виконавчої системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною базою дослідження зазначеної проблеми стали праці вітчизняних та зарубіжних фахівців з кримінально-виконавчого права, кримінології, кримінального права, зокрема: Ю. М. Антоняна, О. М. Бандурки, І. Г. Богатирьова, Є. М. Бодюла, І. В. Боднара, В. В. Василевича, А. Д. Глоточкина, О. М. Гуміна, О. І. Гурова, С. І. Дементьєва, С. Ф. Денисова, Т. А. Денисової, Р. А. Джансараєвої, О. М. Джужи, А. І. Долгової, В. М. Дрьоміна, В. А. Єлеонського, В. П. Ємельянова, А. П. Закалюка, А. Ф. Зелінського, О. Г. Колба, І. М. Копотуна, О. М. Костенка, В. М. Куца, С. Я. Лебедева, О. М. Литвака, О. М. Литвинова, В. В. Лунєєва, О. А. Мартиненка, М. П. Мелентьєва, В. О. Меркулової, Г. М. Міньковського, А. І. Олексієва, М. С. Пузирьова, Г. О. Радова, О. П. Северова, В. П. Севастьянова, І. С. Сергєєва, О. О. Титаренка, В. М. Трубникова, С. Я. Фаренюка, С. В. Царюка, Ю. В. Шинкарьова, І. С. Яковець та ін.

Формулювання мети. Водночас проблематика, що визначила предмет дослідження, поки що досліджена недостатнім чином. У більшості сучасних наукових праць складові режиму не досліджуються як складний та багатогранний механізм, одна з головних умов якого є злагоджене функціонування всіх його елементів. Якщо хоч одна зі складових елементів режиму виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі працює неналежним чином, це часто призводить до руйнування всіх запобіжних заходів, які застосовуються за допомогою інших його елементів, саме тому комплексне дослідження всіх елементів режиму виконання та відбування покарання у тісній їх взаємодії може стати підґрунтям ефективної боротьби з пенітенціарним та постпенітенціарним рецидивом.

Виклад основного матеріалу. Проблема режиму виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі, незважаючи на її значущість і актуальність, є ще недостатньо теоретично розробленою в науці кримінально-виконавчого права. Після прийняття

нового Кримінально-виконавчого кодексу (КВК) України режим як центральний, основний засіб виправлення і ресоціалізації засуджених було розглянуто, в основному, в науково-практичних коментарях та підручниках. Тому багато основних питань режиму виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі залишаються невирішеними.

Перш за все слід зазначити, що в науці кримінально-виконавчого права відсутній єдиний підхід до поняття режиму виконання та відбування покарання. Київська, Харківська, Одеська школи висловлюють тільки свою точку зору на поняття режиму виконання та відбування покарань, а і на його складові. Провівши дослідження поглядів представників зазначених вище наукових шкіл, ми зробили висновок, що еволюційні зміни, які відбувалися в системі місць несвободи в Україні та галузевому законодавстві, дозволяють зазначити, що визначення режиму виконання та відбування покарань, яке прописано в ч. 1 ст. 102 КВК України, є найбільш вдалим, хоч і потребує певних доповнень та конкретизацій. Режим у виправних і виховних колоніях – це встановлений законом та іншими нормативно-правовими актами порядок виконання і відбування покарання, який забезпечує ізоляцію засуджених; постійний нагляд за ними; виконання покладених на них обов'язків; реалізацію їхніх прав і законних інтересів; безпеку засуджених і персоналу; роздільне тримання різних категорій засуджених; різні умови тримання засуджених залежно від виду колонії; зміну умов тримання засуджених. Слід зазначити, що КВК України був прийнятий 11.07.2003, а набрав чинності у 2004 році, але і до сьогодні не вносилися зміни до ч. 1 ст. 102 КВК України. Це поняття надає нам певне роз'яснення режиму, але має досить вагомі складові, які теж потребують пояснення [1].

Першим із найважливіших факторів забезпечення режиму відбування покарання у виправних і виховних колоніях є «ізоляція засуджених».

Поняття ізоляції не тлумачиться ні в законі, ні в підзаконних актах.

Під словом ізоляція слід розуміти, що це позбавлення фізичної свободи шляхом поміщення засуджених у місця позбавлення волі (виправні чи виховні колонії) на строк, установлений виро-

ком суду, що передбачає перебування на території, що охороняється, обмеження засуджених у свободі вибору соціального спілкування та їхніх соціально корисних зв'язків з особами, які перебувають на волі, права вільного пересування, вибору місця проживання, характеру й роду занять за своїм розсудом; роздільне тримання різних категорій засуджених, порядок їх спілкування в межах однієї колонії. Законодавець виокремлює місця позбавлення волі та виділяє такі види кримінально-виконавчі установи відкритого типу (виправні центри) і кримінально-виконавчі установи закритого типу (виправні колонії та виховні колонії). У свою чергу виправні колонії поділяються на колонії мінімального, середнього і максимального рівнів безпеки, а виправні колонії мінімального рівня безпеки поділяються на колонії мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання і колонії мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання. У колоніях середнього рівня безпеки можуть створюватися сектори максимального рівня безпеки для відбування покарання чоловіками, засудженими до довічного позбавлення волі, а у виправних колоніях мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання можуть створюватися сектори середнього рівня безпеки для відбування покарання жінками, засудженими до довічного позбавлення волі.

Ступінь ізоляції визначається ступенем небезпеки вчиненого злочину і поведінкою засудженого, в якій передбачене досягання найбільшого ступеня у виправних колоніях максимального рівня безпеки, а найменшого – у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання. Ми вважаємо, що застосовуючи термін «ізоляція засуджених», необхідно вважати не тільки їх поміщення в установи виконання покарання різного рівня безпеки, але і роздільне тримання різних категорій засуджених, тому що вимога ізоляції має на меті, щоб чоловіків утримувалися окремо від жінок; неповнолітніх – окремо від дорослих і це не надає їм соціального вибору спілкування та інших соціальних благ, які надаються людині. Слід вважати, що роздільне тримання відіграє велике значення щодо виправлення засуджених, адже створює конкретні вимоги для засудженого або категорії засуджених, однорідної групи та передбачає забезпе-

чення комплексного підходу щодо виконання покарання, створює сприятливі умови для працівників відділів установ виконання покарань для результативної взаємодії у забезпеченні заходів виховного впливу на засуджених.

Залежно від поведінки засуджених законодавець передбачив режим утримання засуджених у структурних дільницях установ, залежно від виду покарання і рівня безпеки ці дільниці. У виховних та виправних колоніях створюються такі структурні дільниці: карантину, діагностики та розподілу, ресоціалізації, посиленого контролю, соціальної адаптації, соціальної реабілітації. Ці дільниці притаманні установам закритого типу з різними рівнями безпеки. У свою чергу слід зазначити, що дільниця посиленого контролю, яка повинна відігравати роль ізоляції певних категорій засуджених від загальної маси, з прийняттям у 2003 р. КВК України таку роль відіграла. Так у дільниці посиленого контролю утримувались засуджені, які під час перебування в дільниці карантину, діагностику і розподілу виявили високий ступінь соціально-педагогічної занедбаності та потяг до продовження протиправної поведінки, а також засуджені, які не виявили готовності до самокеруваної, соціально-правомірної поведінки та переведені з інших дільниць у порядку, встановленому КВК України [2, с. 46]. Натомість сьогодні ст. 95 КВК України передбачає, що у дільниці посиленого контролю тримаються засуджені, які систематично (два та більше разів) вчиняють злісні порушення встановленого порядку відбування покарання, що загрожують безпеці персоналу, засуджених або інших осіб [1].

Ми вважаємо, що такі зміни нівелювали саму сутність, а була покладена під час створення дільниць посиленого контролю. Ці дільниці повинні бути місцем утримання груп засуджених ізольовано одна від одної з метою недопущення негативного впливу та убезпечити одних засуджених від інших. Натомість сьогодні там утримуються злісні порушники режиму тримання, хоча для цього є такий захід дисциплінарного стягнення як утримання в приміщеннях камерного типу.

Ізоляція засуджених може бути посилена чи зменшена у зв'язку з переведенням засуджених, що передбачено ст. 101 КВК України. Забезпечення ізоляції засуджених відбувається за до-

помогою роботи працівників установ виконання покарань, які здійснюють нагляд за засудженими для підтримання правопорядку в установах виконання покарань.

Другим фактором забезпечення дотримання вимог режиму є постійний нагляд за ними. Варто зазначити, що відомчим нормотворенням створено відповідну інструкцію з організації нагляду за засудженими з метою визначення порядку та умов виконання та відбування покарання у виді обмеження волі, подальшого поліпшення умов тримання засуджених, забезпечення належного правопорядку в кримінально-виконавчих установах, але ця інструкція має інформацію, що пов'язана зі службовою інформацією і містить відомості щодо здійснення контрольних, наглядових функцій їй присвоюється гриф «для службового користування» і має обмежений доступ до цієї інформації.

У свою чергу слід сказати, що нагляд за засудженими є системою заходів, спрямованих на забезпечення відбування та виконання кримінальних покарань у виді обмеження та позбавлення, довічного позбавлення волі та арешту шляхом цілодобового і постійного контролю за поведінкою засуджених у місцях їх проживання та праці, запобігання та припинення з їх боку протиправних дій, забезпечення вимог ізоляції засуджених та безпеки персоналу установ виконання покарань. Він вважається з основних засобів забезпечення дотримання режиму в установах виконання покарань [3, с. 68]. Якщо зіставити поняття «нагляд за засудженими» і «ізоляції засуджених», то ми бачимо, що ізоляція засуджених тісно пов'язана з наглядом за ними.

Слід також зазначити, що ст. 103 КВК України, яка надає право адміністрації колонії має право використовувати аудіовізуальні, електронні й інші технічні засоби для запобігання втеч та інших злочинів, порушень встановленого законодавством порядку відбування покарання, отримання необхідної інформації про поведінку засуджених, проте вона зобов'язана повідомити засуджених про застосування технічних засобів нагляду і контролю.

Слід дійти висновку, що національне законодавство створило цілий комплекс заходів, спрямованих на забезпечення безпеки засуджених та персоналу в установах виконання покарань, проте тільки 2019 рік показав, що це не так. Система запобіжних захо-

дів застаріла та не відповідає не тільки сучасним реаліям життя, а і тим нормам та напрямам реформування пенітенціарної системи, які вже є нормою в розвинутих країнах Європи.

Проведені нами опитування практичних працівників установ виконання покарань дали змогу констатувати, що умови тримання засуджених не дають можливість повною мірою забезпечити їх безпеку. Кількість персоналу установи виконання покарань, а особливо чергової зміни, яка здійснює нагляд за засудженими у вечірній та нічний час, не дає можливості здійснювати постійний та якісний нагляд за всіма засудженими за тими умовами матеріально-побутового забезпечення засуджених. Так ст. 115 КВК України передбачає, що особам, які відбувають покарання у виправних і виховних колоніях, створюються необхідні житлово-побутові умови, що відповідають правилам санітарії та гігієни. Засуджені, як правило, тримаються в приміщеннях блочного типу. Норма жилої площі на одного засудженого не може бути менш як чотири квадратні метри, а в лікувальних закладах при виправних колоніях, у виправних колоніях, призначених для тримання і лікування хворих на туберкульоз, у стаціонарі – п'яти квадратних метрів.

Зміни до цієї норми, які були прийняті у 2010 році, передбачають, що засуджені тримаються в приміщеннях блочного типу замість звичайних жилих приміщень [1]. Проте це тільки зміна назви. У національному законодавстві не передбачені вимоги до приміщень блочного типу та роз'яснені умови тримання в них засуджених.

Згідно з європейською практикою блочний тип утримання засуджених передбачає, що в ньому розташовані одиночні камери для засуджених та інші приміщення загального користування засуджених (приготування їжі, займання спортом, приміщення для самоосвіти тощо), де перебувають засуджені у денний час, коли достатньо сил та засобів здійснення за ними нагляду та забезпечення їх безпеки. У нічний та вечірній час засуджені знаходяться в одиночних (замкнених) камерах. У національних установах виконання покарань вони утримуються і в нічний, і у денний час разом.

Цей стан матеріально-побутового забезпечення засуджених, на нашу точку зору, не відповідає вимогам міжнародних норм у галузі захисту прав людини. Так Мінімальні стандартні правила ООН «Правила Манделі» передбачають, що у нічний час засуджені повинні утримуватись в одиночних кімнатах або камерах, утримувати в одній камері декількох засуджених є небажаним [4].

Висновки. На підставі вищевикладеного можемо констатувати, що національне законодавство потребує реформування у сфері матеріально-побутового забезпечення засуджених, необхідно чітко визначити, що таке блочний тип тримання засуджених, перейти з радянської – колонійської системи тримання до одиночної камерної (кімнатної) у нічний час.

Список використаних джерел

1. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11 липня 2003 року № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15> (дата звернення: 22.10.2019).
2. Кримінально-виконавчий кодекс України: станом на 11 липня 2003 р. Київ: Атіка, 2003. 96 с.
3. Автухов К. А., Ткачова О. В., Яковець І. С. Особливості діяльності окремих підрозділів кримінально-виконавчої системи: навч. посіб. Харків: Право, 2012. 152 с.
4. Мінімальні стандартні правила ООН поведження з в'язнями («Правила Манделі») / Організація Об'єднаних Націй. URL: https://www.un.org/ru/events/mandeladay/mandela_rules.shtml (дата звернення: 22.10.2019).

Bodnar I., Snitko M.

ELEMENTS OF EXECUTION AND SERVING OF SENTENCE AS SECURITY COMPONENT OF CONVICTED AND PERSONNEL OF PENITENTIARY INSTITUTIONS

The article discusses the elements of regime of execution and serving of sentences as security components in penitentiary institutions. Determination of convicts' isolation is provided in the article as deprivation of physical liberty by placing convicts in penitentiary institutions (correctional or educational colonies) for a term fixed by a court that empyles being on a guarded territory, restriction of convicts in freedom to choose social communication and their socially beneficial relations with persons who are at large, right to free movement, choice of place of residence, nature and occupation at their discretion. The importance of separate detention facilities of different convicts' categories is emphasized. The purpose and tasks of supervision of convicts are defined.

It is emphasized that the main problem in ensuring the security of convicts is the uncertainty of conditions of their detention in the legislation. Practical studies have shown that the conditions of convicts' detention have not changed, only the name of "block-type buildings" has changed, and it is also stated that according to European practice, the block type of convict's detention implies that it houses single cells for convicts and other facilities for the common convicts' use (cooking food, sports, facilities for self-education, etc.), where the convicts are in the daytime, when there is sufficient strength and means to supervise them and ensure their security. At night and in the evening convicts are in single (closed) cells. In national penitentiary institutions, they are held both at night and in the daytime together.

It is stated that the national legislation needs reform in the sphere of material support of convicts, it is necessary to clearly define what is a "block type of convicts' detention", to move from the Soviet colonial system of detention to a single (room) one at night.

Key words: *security, convict, penitentiary institution, regime, detention facility, supervision, personnel of penitentiary institutions.*

References

1. Ukraine (2003), *Criminal and Executive Code of Ukraine*: Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15> (last accessed: 22.10.2019).
2. *Criminal and Executive Code of Ukraine* (2003), Atika, Kyiv.
3. Avtukhov, K. A., Tkachova, O. V., Yakovets, I. S. (2012), *Features of activity of separate divisions of penitentiary system*, Pravo, Kharkiv.
4. United Nations (2015), *Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners* («Mandela Rules»): international document, available at: https://www.un.org/ru/events/mandeladay/mandela_rules.shtml.